

## KORXONALARINING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI BAHOLASHDA QO'LLANILADIGA KO'RSATKICHLAR KOMPLEKSI

Toxirov Akbarxon Toirxon o'g'li,  
Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti kafedrası erkin izlanuvchisi,  
Toshkent kimyo texnologiya instituti  
[phdakbar90@gmail.com](mailto:phdakbar90@gmail.com)

**Annotatsiya:** ushbu maqolada oziq-ovqat korxonalarining “iqtisodiy xavfsizligi” tushunchasi mohiyatini aniqlashning kontseptual yondashuvlari, uni nazariy baholash usullari to'g'risida nazariy ma'lumotlar berilgan. korxonaning iqtisodiy xavfsizlik holatini kompleks omillar tizimi orqali, hamda funktsional komponentlari iqtisodiy xavfsizlikni belgilovchi omillar shaklida alohida baholash orqali butun korxonaning iqtisodiy xavfsizligini baholovchi ko'rsatkichlar kompleksini hisoblash to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** korxona, iqtisodiy xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlik tizimi, tashqi va ichki muxit, kompleks omillar tizimi, integral ko'rsatkichlar, stoxastik regressiya modeli, ko'p o'lchovli funksiyalar.

## КОМПЛЕКС ПОКАЗАТЕЛЕЙ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ПРИ ОЦЕНКЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Тохи́ров Акба́рхан Тои́рхан угли  
самостоятельный исследователь кафедры экономики и менеджмента  
промышленности,

Ташкентский химико-технологический институт

**Аннотация:** В данной статье представлена теоретическая информация о концептуальных подходах к определению сущности понятия «экономическая безопасность» пищевых предприятий, методах ее теоретической оценки. Приводится информация о расчете комплекса показателей, оценивающих экономическую безопасность всего предприятия, путем раздельной оценки состояния экономической безопасности предприятия через систему комплексных факторов, а также путем раздельной оценки ее функциональных составляющих в виде факторов, определяющих экономическую безопасность.

**Ключевые слова:** предприятие, экономическая безопасность, система экономической безопасности, внешняя и внутренняя среда, система комплексных факторов, интегральные показатели, стохастическая регрессионная модель, многомерные функции.

## A SET OF INDICATORS USED IN ASSESSING THE ECONOMIC SAFETY OF ENTERPRISES

**Tokhirov Akbarkhan Toirkhan's son,**

**Independent researcher of the Department of Industrial Economics and  
Management,**

**Tashkent chemical technology institute**  
**Abstract:** this article provides theoretical information on conceptual approaches to defining the essence of the concept of "economic security" of food enterprises, methods of its theoretical assessment. Information is provided on the calculation of a set of indicators that assess the economic security of the entire enterprise, by separately assessing the state of economic security of an enterprise through a system of complex factors, as well as by separately assessing its functional components in the form of factors that determine economic security.

**Keywords:** enterprise, economic security, economic security system, external and internal environment, system of complex factors, integral indicators, stochastic regression model, multidimensional functions.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirish uchun uning xavfsizligiga tahdid soladigan xavf-xatarlarni bilish kerak. Buning uchun korxona iqtisodiy xavfsizligini ifodalaydigan parametrlarni o'rganish va ularni tahlil qilish lozim. Ammo, respublikada korxonalar iqtisodiy xavfsizligini baholash bo'yicha ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqilmaganligi bu boradagi amaliy muammolardan biri hisoblanadi

Ushbu muammolarni hal qilish uchun mahalliy korxonalarning istiqbolli va joriy faoliyatida zamonaviy boshqaruv tamoyillari va klaster innovatsion yondashuvlarini amaliyotga tatbiq etish, strategik rejalashtirish, marketing, tashkil etish va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash vazifasi bo'lgan korxonaning yangi samarali boshqaruv tuzilmalarini yaratishga harakat qilish zarur.

Oziq-ovqat korxonalarning iqtisodiy faoliyat xavfsizligi muammosi turli darajadagi korxonalar uchun xos bo'lib, resurslarni to'plash, iste'mol qilish va qayta ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan va strategik maqsadlarini belgilash va boshqarish imkoniyatini beradigan o'ziga xos xavfsizlikni anglatadi. Korxonalar iqtisodiy tizimining mavjudligi ichki va tashqi sharoitlarning mutanosibligi, uning joriy va istiqboldagi rivojlanish manfaatlarini amalga oshirish imkonini beradi.

Demak iqtisodiy raqobatning tashqi sharoitlari, bozor noaniqligi va tijorat tavakkalchiligining mavjudligi iqtisodiy xavfsizlik tizimini yaratish zaruriyatiga olib keladi.

Tadbirkorlik faoliyatini tanlash uchun korxonaning iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir ko'rsatadigan, ma'lum darajadagi tashqi tahdid va tahdidlarni keltirib chiqaradigan biznes muhitining xavfsizligi katta ahamiyatga ega. Korxonaning "iqtisodiy xavfsizligi" tushunchasini bevosita tadbirkorning ushbu tushunchani idrok etishi orqali ko'rib chiqish mantiqan to'g'ri bo'ladi, chunki u tadbirkorlik faoliyatini tanlash bosqichida potentsial xavf va tahdidlarni, shuningdek, unga qarshi kurashish qobiliyatini baholaydi, yoki ularni bartaraf etadi. [1]

Bir qator korxonalar rahbarlari, biznes vakillari hali ham korxonaning "iqtisodiy xavfsizligi" tushunchasi mohiyatini to'liq tushunmaydilar. Muayyan tadbirkorlik sub'ekti korxonaning ishlashi, rivojlanishi bo'yicha boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilishda "iqtisodiy xavfsizlikni" baholash usullarini amaliy qo'llash to'g'risida o'ylab ko'rmaydilar.

Bundan tashqari, birinchidan hozirgi kunda iqtisodiy xavfsizlikni belgilovchi tahdidlarni diagnostika qilish usullari, ikkinchi tomondan, uning darajasini baholashning uslubiy yondashuvlari haqida etarlicha uslubiy, amaliy qo'llanmalarining yo'qligi ham korxonalar iqtisodiy xavfsizlik tizimini ishlab chiqishda qiyinchilik tug'diradi.

Har bir xo'jalik yurituvchi sub'ekt, boshqaruv darajasidan qat'i nazar, iqtisodiy makonda o'zining raqobatbardosh mavqeini oshirish uchun resurslardan foydalanish, muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi va rivojlanishini ta'minlash bo'yicha mustaqil ravishda qaror qabul qiladi. Cheklangan iqtisodiy resurslar sharoitida raqobat bozor iqtisodiyotining "immanent" xususiyatidir, shuning uchun boshqaruvning har qanday darajasida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash zarurati tug'iladi. "Iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasining mohiyatini aniqlashning kontseptual yondashuvlarini bir qator ilmiy maqolalarda umumlashtirilgan to'rtta maqsad doirasida tizimlashtirish mumkin:

- tahdidlardan himoyalaniş holati;
- resurslardan samarali foydalanish holati;
- barqaror ishlash va barqaror rivojlanish qobiliyati;
- raqobatbardosh ustunliklarning mavjudligi va raqobatbardoshligi.

Shu bilan birga, iqtisodiy tizimlarni boshqarish iqtisodiy ierarxiyaning ushbu darajalarining har birida iqtisodiy xavfsizlik tushunchasi, avvalambor, unga xos bo'lgan umumiylikni ifodalaydi, ularning har birida turli darajadagi xususiyatlar tufayli o'ziga xos ifodani oladi. Shunday qilib, korxonaning iqtisodiy xavfsizligi, birinchidan, "iqtisodiy xavfsizlik" iqtisodiy kategoriyasiga xos bo'lgan umumiy tomondan, ikkinchidan, mikrodarajada tadbirkorlik sub'ektlarini tavsiflovchi maxsus tomondan ko'rib chiqiladi.

Korxonaning samarali va xavfsiz rivojlanishi tizimini yaratish uchun strategik, taktik va operatsion (joriy) rejalarni korxonaning umumiy maqsadi bilan o'zaro bog'lash orqali boshqaruv mexanizmining aniqligini ta'minlash lozim. Biroq, amalda ko'pincha turli xil ijtimoiy, iqtisodiy va ma'muriy sub'ektlarning manfaatlari to'qnashuvi bilan bog'liq bo'lgan korxonani boshqarish mexanizmini qisman yoki hatto to'liq amalga oshirmaslik holatlarini keltirib chiqaradi.[2]

Faoliyat va rivojlanish jarayonlarini mohirona boshqarish korxonani boshqarish samaradorligini, xavfsizligini va uning rivojlanish istiqbollari belgilaydi. Zamonaviy korxonaning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'muriy-siyosiy muhitining tuzilishi undagi xatarlarni biznes mikromuhitida bozor va ma'muriy muhitni tizimli monitoring qilishning murakkabligi bilan bog'liq bo'lib, bu korxonadan marketing va boshqaruv faoliyatini sezilarli darajada o'zgartirishni, bozorni boshqarish bo'yicha bilim doirasini kengaytirishni talab qiladi.. Biznesni himoya qilishning bunday chora-tadbirlarining asosiy maqsadi tashqi muhitdan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tahdidlarning oldini olish va kompaniyaning salohiyatini ro'yobga chiqarish, biznes muhitining boshqa sub'ektlari bilan o'zaro munosabatlar doirasida uzoq muddatli, barqaror munosabatlar tizimini yaratish xisobiga amalga oshadi.

Har bir holatda iqtisodiy xavfsizlikni baholash usulini tanlash baholashning maqsad va vazifalarini, korxonaning o'ziga xos xususiyatlarini, zarur ma'lumotlarning mavjudligini va boshqa ob'ektiv omillarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlari ro'yxati har bir korxona tomonidan uning o'ziga xos xususiyatlariga, qo'llaniladigan boshqaruv usullariga va tarmoqdagi rolga qarab mustaqil ravishda belgilanadi. Ko'rsatkichlarning chegara qiymatlari parametrlarini aniqlash samaradorligi bevosita foydalaniladigan ma'lumotlarning ishonchliligi va sifatiga bog'liq. Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiy xavfsizlik darajasini baholash usullari korxona faoliyatini moliyaviy-iqtisodiy tahlil qilishning tasdiqlangan, umume'tirof etilgan usullariga nisbatan afzalliklarga ega ekanligini aniq asoslash deyarli yo'q. Ushbu ob'ektiv usullardan foydalanish iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga ham, korxonaning investitsion jozibadorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadigan asosiy sabablarni aniqlashga imkon beradi.

Bugungi kunda jahon amaliyotida korxonaning moliyaviy holatining individual ko'rsatkichlariga ko'ra, iqtisodiy xavfsizlikning maqbul qiymatlari standartlari aniqlandi.

1-jadval

| <b>№</b> | <b>Ko'rsatkichlar nomi</b> | <b>Ko'rsatkichlar nisbati</b> |
|----------|----------------------------|-------------------------------|
|----------|----------------------------|-------------------------------|

|   |                                                                                                                                       |                                                                                                                           |
|---|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | Korxonaning o'z kapitali / qarz mablag'larga nisbati                                                                                  | 1:1 nisbatda bo'lishi kerak                                                                                               |
| 2 | Likvidlik                                                                                                                             | 1 ga teng yoki $1 <$ bo'lishi kerak                                                                                       |
| 3 | Joriy aktivlarni qoplash koeffitsienti                                                                                                | 2                                                                                                                         |
| 4 | Korxonaning bino, ko'chmas mulk bilan ta'minoti                                                                                       | 1 ga yaqin bo'lishi kerak                                                                                                 |
| 5 | Kapitalning sof rentabelligi                                                                                                          | kapitalning sof rentabelligi $>$ bank krediti bo'yicha foizlar                                                            |
| 6 | Aylanma mablag'larning qisqa muddatli qarzg nisbati                                                                                   | Amalda bu nisbat 2:1 bo'lishi kerak, yani korxona aktivlarivqisqa muddatli majburiyatlardan 2 baravar ko'p bo'lishi lozim |
| 7 | Kompaniyaning to'lov qobiliyatining yana bir ko'rsatkichi uzoq muddatli qarzlarning kompaniyaning o'z kapitaliga nisbati hisoblanadi. | bu nisbat 0,65 yoki undan kam bo'lishi kerak                                                                              |

Muallif tomonidan tuzilgan.

Yuqorida keltirilganlardan quyidagilarni hulosa qilish mumkin, Zavodning moliyaviy-iqtisodiy holati va rivojlanishini ishonchli baholash uchun yillik yakuniy hisobotda va korxonaning holati to'g'risidagi hisobotda keltirilgan ma'lumotlarning o'zi etarli emas. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini baholash uchun ko'rsatkichlar kompleksidan foydalanish zarur. Bular quyidagilar:

- To'lov qobiliyati ko'rsatkichlari
- Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari
- Tadbirkorlik faoliyati ko'rsatkichlari

Bulardan tashqari balansning alohida pozitsiyalariga tushuntirishlar, qo'shimchalar va korxona faoliyati natijalarini hisoblash hamda tahlil qilingan korxonaning savdo bozoridagi o'rni to'g'risidagi ma'lumotlar asosida korxonaning holati va rivojlanishiga asosli va ishonchli baho berish hamda iqtisodiy xavfsizligiga batafsil xulosa qilish mumkin.

#### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lvova N. Financial stability of enterprises: the methodology of fundamental and applied research. Dis. for a job. uch. Art. Dan. Saint Petersburg State University. St. Petersburg. 2016.

2. Distributed Ledger Technology & Cybersecurity: Improving information security in the financial sector (2016).
3. McSweeney B. (англ.) русск.. Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School // Review of International Studies (англ.) русск.. - 2016. - № 22. - p. 81-96.
4. Igonina L.L. [Economic security of Russia in the system of macroeconomic investment criteria]. Natsional'nye interesy: priority i bezopasnost' = National Interests: Priorities and Security, 2013, no. 2, pp. 49–57.